

گونه‌شناسی آثار انگلیسی مستشرقان درباره امام حسین علیه السلام

مرتضی مداحی^۱

چیکده

مطالعات اسلامی در یک قرن اخیر یکی از موضوعات مورد علاقه بسیاری از مستشرقان بوده است. با اینکه شیعه‌شناسی صرفاً در نیم‌قرن اخیر مورد توجه خاص آنان قرار گرفته است، بااین حال حجم قابل توجهی از منابع درباره ابعاد مختلف تشیع، ازجمله امامان شیعه شکل گرفته است. یکی از موضوعات مورد علاقه مستشرقان سیره و وقایع مربوط به حیات امام حسین علیه السلام است. مطالعه و بررسی این موضوع نشان می‌دهد که امام حسین علیه السلام در کنار امام علی و امام حسن علیه السلام ازجمله امامانی هستند که بیش از دیگر امامان معصوم مورد توجه واقع شده‌اند. این مقاله ضمن بررسی و گونه‌شناسی این منابع به معرفی اجمالی آنها پرداخته است و تلاش دارد به این پرسش پاسخ دهد که در کدام منابع می‌توان در جستجوی اندیشه‌های غریبان درباره امام حسین علیه السلام بود و چه رویکردهایی را می‌توان بازشناسی کرد. مقاله حاضر، آثار غریبان را در ده بخش دسته‌بندی کرده و از هرکدام مهم‌ترین منابع را برای نمونه ذکر کرده و به رویکرد کلی آنها اشاره کرده است.

واژگان کلیدی: مستشرقان، سیره امام حسین، امام حسین در نگاه غریبان، شیعه پژوهی در غرب.

۱. استادیار گروه شیعه‌شناسی دانشگاه ادیان و مذاهب، mor.maddahi@gmail.com

مقدمه

امام حسین علیه السلام و جریان کربلا یکی از موضوع‌های بسیار مهم در تاریخ تشیع و نیز از عناصر هویت‌بخش به شیعه در راستای مبارزه با ظلم و ستم است. بررسی سیره امام حسین علیه السلام از چند زاویه دارای اهمیت و برای خاورشناسان جلب توجه کرده است. ازجمله دلایل اهمیت امام حسین برای خاورشناسان عبارت‌اند از: نزدیکی امام حسین به پیامبر اکرم ص، اهمیت حادثه کربلا و نقش امام حسین علیه السلام در حوادث تاریخ صدر اسلام، تأثیرگذاری امام حسین علیه السلام در روحیه انقلابی و ظلم‌ستیزی در جهان اسلام به‌ویژه شیعیان، جلوه‌های ارادت مسلمانان به خصوص شیعیان به امام حسین به صورت زیارت و ساخت حرم و مراسم مذهبی، جلوه غم‌انگیز و تراژدی بودن حادثه کربلا و شهادت امام حسین، نقش واقعه کربلا در هویت‌یابی اجتماعی تشیع، نقش جریان کربلا در دمیدن روح شجاعت و شهادت‌طلبی در بین شیعیان و دمیدن روح و حرارت به حرکت‌های سیاسی اجتماعی در طی تاریخ و درنهایت جلوه‌های ادبی و هنرهای نمایشی مربوط به واقعه عاشورا.

از آنجاکه خاورشناسان اهمیت یک امام را با توجه به نقش تاریخی و تأثیرگذاری فرد در جامعه توجیه می‌کنند، امام حسین علیه السلام ازجمله امامان شیعی است که نقش ماندگاری در تحولات اجتماعی داشته است.

جستجوها نشان می‌دهد که چند مقاله مرتبط با مطالعات مستشرقان و برخی ابعاد حیات امام حسین علیه السلام منتشر شده است؛ ازجمله مقاله «عاشوراپژوهی در غرب» (حسینی، ۱۳۸۸) که مقالات یک‌صد سال اخیر را درباره عاشورا مرور کرده است؛ مقاله «امام حسین و عاشوراپژوهی مستشرقین فرانسوی» (علیشاهی، ۱۳۹۸) و مقاله «نگاهی به عاشوراپژوهی در غرب» (حاجی ابوالحسنی، ۱۳۷۹). چنانکه از عناوین پیداست هرکدام از این مقالات بخشی از آثار را پوشش داده‌اند؛ علاوه بر اینکه برخی از این مقالات، منابع غیرانگلیسی را بررسی کرده‌اند. این مقاله درصدد است با توجه به رویکردها و انگیزه‌های مطالعات مستشرقان

درباره امام حسین علیه السلام به گونه شناسی و طبقه بندی آثار مرتبط با وی بپردازد و به این پرسش پاسخ دهد که چه نوع منابعی از خاورشناسان به بحث درباره امام حسین علیه السلام پرداخته اند، در چه گونه هایی می توان این منابع را دسته بندی کرد و رویکرد کلی آنان چه بوده است؟

۱. منابع تاریخ اسلام

اولین دسته از آثار انگلیسی خاورشناسان که به مطالعه زندگی امام حسین علیه السلام پرداخته اند، منابع انگلیسی مربوط به تاریخ صدر اسلام است که به لحاظ بررسی سیره پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله از این جهت که حسین بن علی علیه السلام مورد توجه پیامبر اسلام بوده و گزارش هایی از نحوه برخورد پیامبر با ایشان گزارش شده، حیات امام را نیز کم و بیش مورد توجه قرار داده اند. نقش امام حسین در حوادث بعد از وفات پیامبر مانند محاصره و قتل خلیفه سوم و نیز جنگ های داخلی مسلمانان در زمان پدرش علی بن ابیطالب، بخش هایی از زندگی وی است که در بررسی تاریخ صدر اسلام مورد توجه واقع شده است.

برای نمونه ویلیام تیلور^۱ در کتاب تاریخ اسلام فصلی را به خانواده علی علیه السلام و دوازده امام اختصاص داده که به اختصار به امام حسین علیه السلام نیز پرداخته است و جزئیاتی نیز درباره واقعه کربلا ذکر می کند و می نویسد: حسین به یاران خود اختیار داد که با او بمانند یا او را ترک کنند. او در شب عاشورا خواب راحتی داشت و شمشیر خود را به عنوان بالش قرار داد و در رؤیا جدش پیامبر را دید که به او خبر داد فردا در بهشت دیدار خواهند کرد. (Taylor, 1851: 156) او از برخی منابع گزارش می کند که هنگام شهادت امام جنیان نزدش آمدند و خواستند اجازه دهد در چشم به هم زدنی دشمنان را نابود سازند، حسین اجازه نداد. (Taylor, 1851: 157)؛ ولی تمام کسانی که در شهادت مصیبت بار حسین شرکت داشتند به شکل فجیعی تقاص پس دادند. تیلور گوشه هایی از حرکت مختار را نیز روایت می کند. (Taylor, 1851: 156-161)

1. William Taylor.

در کتاب تاریخ اسلام کمبریج قسمت مربوط به خلافت امویان را لورا وچا والیری^۱ نوشته است. او در این قسمت به ماجرای کربلا و عاشورا پرداخته است. (Holt, 1970: 1: 57) مارشال هاجسن نیز در کتاب سرگذشت اسلام تنها در حد چند سطر به امام حسین و واقعه کربلا اشاره می‌کند. (Hodgson, 1974: 219) کارن آرمسترانگ در تاریخ مختصر اسلام نیز به اختصار به جریان کربلا اشاره کرده است. او می‌نویسد: «کوفیان از فرزند دوم علی دعوت کردند به سوی آنان بیایید و او با اندکی از یاران و فرزندان خود به سمت کوفه رفت؛ اما کوفیان از تهدیدهای فرماندار محلی ترسیده و عقب‌نشینی کردند. خاندان پیامبر محاصره شدند؛ اما برای حفظ ارزش‌های دینی تسلیم نشدند. آنان قتل عام شدند و حسین آخرین فردی از آنان بود؛ درحالی‌که طفلی بر روی دست خود داشت به شهادت رسید». (Armstrong, 2002: 43) منابع بسیار گسترده‌ای از جمله منابعی که به بررسی قیام‌ها علیه امویان و عباسیان پرداخته‌اند، هرکدام به مناسبت اشاره یا بحثی درباره واقعه کربلا و انگیزه‌بخشی سیره امام حسین (علیه السلام) بر رهبران این قیام‌ها و علویان داشته‌اند.

۲. منابع و کتب شیعه‌شناسی

دسته دوم منابع مرتبط با معرفی تشیع و کتب عمومی شیعه‌شناسی است. این منابع به سبب اهمیت امام حسین و نقش جریان کربلا در پررنگ شدن حرکت شیعی و نیز ادعای برخی از آنان که آغاز تشیع را پس از حادثه کربلا عنوان کرده‌اند، بخش‌هایی از مطالب خود را به امام حسین (علیه السلام) اختصاص داده‌اند. برای نمونه هاینس هالم^۲ در کتاب تشیع خود گزارشی از آغاز قیام و شهادت امام حسین (علیه السلام) می‌نویسد: «امام حسین به دلیل فرار از بیعت با یزید به مکه پناه برد و از آنجا تماس‌هایش را با اهل کوفه آغاز کرد». (هالم، ۱۳۸۴: ۴۱)

1. Laura Veccia Vaglieri.

2. Heinz Halm.

همچنین دونالدسون^۱ در فصلی از کتاب مذهب شیعه به موضوع «کربلا مهم‌ترین زیارتگاه شیعی» پرداخته و به مباحثی چون موقعیت شهر کربلا، فضیلت زیارت آن، کربلا در نگاه جغرافی‌دانان و سیاحان، زیارت و عزاداری امام حسین علیه السلام می‌پردازد. (Donaldson, 1933: 88)

موجان مومن در کتاب مقدمه‌ای بر تشیع به اختصار آنچه در رابطه با شروع حرکت امام حسین علیه السلام است ذکر می‌کند و بزرگواری امام حسین در برخورد با گروه حر در کربلا را به تصویر می‌کشد. او حتی سخنان امام با ابن سعد را نقل می‌کند که فرمود امام علاقه‌مند نیست خونی به زمین ریخته شود. (Momen, 1985: 29)

مومن می‌گوید: برخی از تاریخ‌دانان حرکت امام حسین را امری سیاسی می‌دانند؛ اما شیعیان به شدت مخالف صرفاً سیاسی بودن مسئله کربلا هستند. او برخی ادله شیعه برای دینی بودن این قیام، ازجمله تصمیم او بر ادامه راه بعد از اطلاع از اخبار کوفه و همچنین گزینه‌های دیگری که پیش روی او بود را ذکر می‌کند و سیاسی بودن این قیام را تلویحاً رد می‌کند. (Momen, 1985: 31)

مومن می‌گوید: «برخی از نویسندگان غربی تمایل دارند که امام حسین را یک ماجراجوی بدشانس ببینند که اعتمادی نادرست به وعده‌های کوفیان داشته و مصونیت خود را به عنوان نوه پیامبر بیش‌ازحد گمان کرده است؛ اما این دیدگاه نسبتاً بدبینانه را برخی شواهد، ازجمله امکان بازگشت به مدینه یا پناه بردن به مناطق کوهستانی که تحت تسلط حامیانش بود و همچنین امتناع وی از مصالحه، حتی پس از از دست دادن برخی همراهان، نفی می‌کند». (Momen, 1985: 63).

امیرمعزی نیز درباره قیام امام حسین علیه السلام می‌نویسد: هیچ شاهی وجود ندارد که امام حسین علیه السلام قصد مبارزه مسلحانه با مقامات اموی داشته است. به نظر می‌رسد مسلم بن عقیل، عموزاده، این خصومت را آغاز کرد او بود که قیام مسلحانه‌ای را در کوفه آغاز نمود و به

1. Dwight M. Donaldson.

دلایل نامعلومی تلاش برای مذاکرات بی‌نتیجه ماند. (امیرمعزی، ۱۳۹۶: ۱۶۲)

نمونه دیگر از آثار شیعه شناسی کتاب دوازده انسان معصوم متیو پیرس^۱ است او بخشی را به امام حسین علیه السلام اختصاص داده و با دیدگاهی کارکردگرایانه نقل و ترویج جریان کربلا در بین شیعیان را ناشی از کارکردهای اجتماعی آن برای همبستگی و ترغیب شیعیان به مقاومت در برابر حکومت‌های مختلف در طول تاریخ می‌داند.

پیرس می‌نویسد: درد و رنج معصومان و انکار حقوق آنها جایگاهی اصلی در سیره امامان شیعه دارد و کربلا مهم‌ترین حادثه نمادین شیعه است و این حادثه نقش محوری در شکل‌گیری هویت شیعی دارد. پیرس شیخ مفید را اولین سیره‌نویسی معرفی می‌کند که با استفاده از کتاب ابومخنف که دیدگاهی ضد اموی داشت، سهم بیشتری از کتاب خود را به جریان کربلا اختصاص داد و می‌گوید: به‌وضوح شیخ مفید در خط مقدم روندی قرار دارد که در آن روایت‌های شهادت امام حسین به‌طور فزاینده‌ای با حافظه اجتماعی شیعه دوازده امامی مطابقت می‌یابد. به گفته او در زمان مفید و با آزادی عزاداری در بغداد آل‌بویه جریان کربلا در آثار شیخ مفید شکلی تثاتی به خود گرفت. (Pierce, 2016: 71)

پیرس در ادامه به مفهوم خون و گریه کردن آسمان اشاره کرده و سپس به شعار «کل یوم عاشورا و کل ارض کربلا» اشاره کرده و می‌گوید این شعار نشانگر این است که شیعیان حادثه کربلا را با تداوم زندگی اجتماعی گره می‌زنند. (Pierce, 2016: 73). او به دیدگاه برخی شیعیان درباره رابطه حادثه کربلا با سقیفه اشاره کرده که معتقدند سیر دشمنی با اهل بیت از آن زمان آغاز شد، و در این باره مسائلی چون جانشینی پیامبر اسلام، غدیر خم، روایت دوات و قلم را نیز بحث می‌کند. (Pierce, 2016: 74)

نجم حیدر^۲ نیز در کتاب مقدمه‌ای بر اسلام شیعی در بخش‌های مختلفی درباره امام

1. Matthew Pierce.

2. Najam Haider.

حسین علیه السلام سخن گفته است. او می‌نویسد: گزارش‌های شیعیان از این کشتار، تصویری است و ظلم امویان را برجسته می‌کند. این گزارش‌ها از نظر شکل و محتوا متفاوت است و منعکس‌کننده دغدغه‌های کلامی متفاوت گروه‌های شیعیان است. اسماعیلیان و اثنی‌عشریان شهادت حسین را آخرالزمانی و بر اساس تقدیر الهی می‌بینند؛ درحالی‌که زیدیان آن را اولین از سلسله قیام‌های شکست‌خورده علویان می‌دانند. (Haider, 2014: 66).

۳. منابع مقتل پژوهی و واقعه عاشورا

دسته دیگر از منابع غربی که به امام حسین علیه السلام پرداخته‌اند، آثاری هستند که واقعه کربلا را به عنوان یکی از حوادث مهم تاریخی در قرن اول اسلامی به طور خاص مطالعه کرده‌اند. جلوه غم‌انگیز و تراژدی واقعه کربلا و شهادت حزن‌انگیز امام حسین علیه السلام باعث شده مستشرقان آثاری درباره این بخش ارائه کنند. خاورشناس آلمانی هاینریش فردیناند ویستنفلد کتاب مقتل ابومخنف را بر اساس نسخ اروپایی به آلمانی ترجمه و همراه با مقدمه و به همراه مقاله‌ای منتشر کرد. (Lūṭ Ibn-Yaḥyā, 1883)

پس از او لوییس پلی^۲ در کتاب حکایت شاهکار حسن و حسین (Lewis, 1879) به گزارش حوادث واقع شده در کربلا می‌پردازد. این اثر به صورت نمایشنامه گفتگوهای بین اهل بیت و برخی دشمنان آنان و حتی وقایع بعد از جریان کربلا، مانند شهادت طفلان مسلم را در حدود ۳۵۰ صفحه به طور مفصل گزارش می‌کند (Lewis, 1879: 205)؛ اما از آنجاکه مبتنی بر سنت شفاهی است و استنادی در ذکر مطالب ندارد، صحت بسیاری از گفتگوها و مطالب ذکر شده مورد تردید است.

نمونه دیگر آثار تورستن هیلن^۳ درباره امام حسین است او رساله دانشگاهی خود را با عنوان

1. Ferdinand Wüstenfeld.

2. Lewis Pelly.

3. Torsten Hylén.

«حسین شفیع، تحلیل ساختاری کربلا طبق گزارش‌های محمد بن جریر طبری» (Hylén, 2007) تألیف کرده و به بررسی این واقعه پرداخته است. او گزارشی از نحوه دعوت مردم کوفه و مسیر حرکت امام حسین علیه السلام به سمت کوفه ارائه داده و درباره دیدگاه شیعیان درباره اطلاع و ارادت پیامبران پیشین به امام حسین علیه السلام توضیحاتی ارائه می‌دهد. هیلن بخشی از اثر خود را به توضیح درباره ساختارگرایی و اسطوره پرداخته، فصل‌هایی را نیز به بررسی منابع درباره کربلا، تبیین دیدگاه‌ها درباره امام حسین، نقش و اهمیت امام حسین در تشیع، خون و آب، وقایع بعد از کربلا و نیز شفاعت امام حسین از دیدگاه شیعیان پرداخته است. او در ارتباط بین آب و خون در واقعه کربلا می‌نویسد: «در گزارش‌های کربلا آب، آنچه حیات به آن وابسته است، نقش محوری دارد و از اولین روزی که امام حسین به کربلا می‌رسد در یک سرزمین خشک در محاصره است. ممانعت امام حسین و همراهان او از دسترسی به آب، با گریه و اشک چشم ریختن برای او در ارتباط است». (Hylén, 2007: 178-179). هیلن مقاله دیگری نیز در مورد کربلا با عنوان «دست خدا بالای دستشان است بررسی مفهوم پیمان در گزارش طبری از کربلا» (Hylén, 2016: 58-88) تألیف کرده است.

کریم داگلاس کراو^۱ نیز مقاله «شهادت امام حسین» را تألیف کرده است. (Crow, 2008: 52-91) او در این مقاله به جنبه‌های گوناگونی از اعتقادات شیعی مانند رجعت و امامت و تأثیر عظیم قیام حسین در تحول این عقاید و بخشیدن تحرک اجتماعی و سیاسی به شیعه پرداخته است. برخی از مستشرقان حرکت امام حسین را از دیدگاه ارزش‌های والای انسانی بررسی کرده و آن را گزارش کرده و به ستایش آن پرداخته‌اند. از جمله آنها یان کیت اندرسون هوارد^۲ از انگلستان است. او از جمله مستشرقانی است که سهم بسزایی در معرفی امام حسین علیه السلام به زبان انگلیسی دارد. آثار او شامل ترجمه و تألیف و دارای رویکردی همدلانه با منابع تشیع است. به طوری که تقریباً تمامی آثارش در مجلات و انتشارات شیعی منتشر شده است. مقالاتی چون

1. Karim Douglas Crow

2. I. K. A Howard.

«سخنرانی‌های عاشورا» (Howard, 1990): «قیام حسین: تأثیر آن بر بیداری جامعه اسلامی» (Howard, 1986): «حسین علیه السلام واقعی‌ترین دلیل اعتقاد» (Howard, 1979): «گزارش رویدادهای پس از شهادت حسین بن علی بن ابیطالب علیه السلام نوشته ابن بابویه» (Howard, 1977: 25-29): «روزه روز عاشورا از نظرگاه ادبیات شیعیان امامی» (Howard, 1975: 30-32): «امام الحسین» (Howard, 1979: 19-29) و نیز «حسین شهید، مروری بر روایت‌های شهادت در منابع عربی» (Howard, 1986: 124-42) و همچنین مقاله «وقایع و شرایط پیرامون شهادت امام حسین» (Howard, 1975: 58-68) و کتاب گزارش‌های منابع عربی درباره شهادت امام حسین علیه السلام (Howard, 2014) که در این کتاب به بررسی روایت‌های کتب سیره و مقتل از شهادت امام حسین علیه السلام می‌پردازد. او همچنین کتاب انقلاب امام حسین (Howard, No date) را نوشته که این کتاب اقتباس و ترجمه کتابی از شیخ محمد مهدی شمس عالم لبنانی است.

از جمله مقتل پژوهان باید به خالد سینداوی^۱ شیعه‌پژوه اسرائیلی اشاره کرد که در مقالات متعدد خود به بررسی جوانب مختلف زندگی امام حسین علیه السلام و حادثه کربلا پرداخته است. او در یکی از مقالات خود خواب‌های نقل شده از امام حسین علیه السلام در کتب مقاتل را بررسی کرده است. (Sindawi, 2002: 182-200) او می‌نویسد: «در زمان‌های قدیم خواب، وسیله ارتباط بین خدایگان و مردم شناخته می‌شد و از کتاب مقدس مسیحیان نیز نمونه‌هایی را، مانند خواب حضرت یوسف، ذکر می‌کند». (Sindawi, 2002: 183-185) او با تأکید بر اهمیت خواب در اسلام می‌نویسد: از نگاه اسلامی خواب می‌تواند راهی برای کشف حقیقت و نوعی شناخت از ارتباط بین خدا و پیامبران باشد. (Sindawi, 2002: 187) او سپس خواب‌ها را به خواب نمادین که رازآلود و مبهم هستند و خواب کلامی که حاوی سخنی روشن است، تقسیم می‌کند و می‌نویسد: هر کدام می‌توانند انواع مختلفی داشته باشند. (Sindawi, 2002: 188)

او سپس به خواب‌های مطرح شده در مقاتل پرداخته و سه قسم برمی‌شمارد. او نتیجه

1. Khalid Sindawi.

می‌گیرد که این خواب‌ها برای حسین نوعی اطلاع قطعی از قتل خود به همراه آورده بود و او علی‌رغم آن راه خود را به‌سوی کربلا ادامه داد. (Sindawi, 2002: 194).

از دیگر آثار سینداوی در ارتباط با امام حسین (علیه السلام) مقاله «جایگاه ملائکه در ادبیات مقتل» (Sindawi, 2002: 45-62) است. همچنین سینداوی در مقاله‌های «مسیح و حسین بن علی» (Sindawi, 2007: 50-65) و مقاله «حسین بن علی و یحیی بن زکریا» (Sindawi, 2004: 37-) (53) به بررسی شباهت‌های ایشان در منابع نقلی شیعه پرداخته است و به‌طور دقیق‌تر در مقاله «تصویر حسین بن علی در مقاتل» (Sindawi, 2002-2003: 79-104) ادبیات مقاتل را بررسی کرده است. سینداوی می‌نویسد: معمولاً صاحبان مقاتل ارتباطی بین حسین و مسیح و یا یحیی برقرار می‌کنند و گزارش‌هایی درباره تولد امام حسین و روایاتی که حاکی از وجود کرامات و نقش فرشتگان آسمانی در این زمینه است بیان می‌کند. شهادت حسین همراه با امر خارق‌العاده دیگری نیز هست و آن شهادت در روز تولد است. (Sindawi, 2002-2003: 81)

مقاله دیگری که سینداوی در آن به مطالعه امام حسین g می‌پردازد با عنوان «رأس الحسين از جدایی تا دفن» (Sindawi, 2003: 245-258) منتشر کرده است. او در این مقاله به بررسی دیدگاه‌های مختلف درباره سر امام حسین g، معجزاتی که از سر جداشده نقل شده و مکان‌هایی که به‌عنوان محل دفن نقل شده و همچنین علت این اختلاف‌نظرها پرداخته است. او می‌نویسد: زمانی که به دستور عمر سعد سر امام به دمشق فرستاده می‌شد در شهرهای تکریت، موصل، بعلبک، حمص و دمشق برای شهادت امام حسین جشن گرفتند؛ اما شهرهای قنسرين، حماة، شیزر و کفرتاب دروازه‌های شهر را بستند و به عزاداری پرداختند. (Sindawi, 2003: 246)

محل دفن سر نیز شهرهای دمشق، رقه، کربلا، مدینه، حلب سوریه، مرو خراسان، نجف، عسقلان، قاهره به‌عنوان شهرهایی که در منابع ذکر شده آمده است. (Sindawi, 2003: 247-250)

دیما احمد المعلم نیز در دو مقاله خود به پژوهش درباره کرامات منتسب به امام حسین g پرداخته است او در مقاله «امام نوزاد با کرامت: ولادت و کودکی حسین بن علی» (El-Moual-

lem, 2020: 1-23) به بررسی شباهت‌های بین فاطمه و مریم به عنوان مادران حسین و عیسی پرداخته و روایت‌های معجزه‌آمیز بارداری امام حسین توسط مادرش در ادبیات شیعه را بررسی می‌کند. او با استعاره از ادبیات یونان باستان دو مفهوم پسر خردمند^۱ و پسر جاودان^۲ تلاش دارد ادبیات راجع به پیش از تولد و نوزادی امام حسین و نیز ادبیات ناظر به سید جوانان اهل بهشت را تفسیر کند. او می‌نویسد: گرچه امام حسین در برخی از این ویژگی‌ها با برادر خود حسن شراکت دارد، بااین حال اختصاصاتی دارد که سهم حسین را بیشتر می‌کند.

همچنین احمد المعلم در مقاله‌ای دیگر با عنوان «به خاطر امام نوزاد: گسترش روایات فرشته گمراه» درباره ملک فطرس و واقعه‌ای که درباره تولد امام حسین علیه السلام روایت شده به بررسی جنبه‌های ارتباط فرشتگان با امامان در کتب و احادیث شیعه پرداخته است. (El-Mouallem, 2020: 108-134) برآیند کلی این مقاله این است که عالمان عقل‌گرای شیعه مانند مفید در الارشاد خود این داستان را نقل نکرده؛ اما علمای باطن‌گرایی همچون صفار قمی در بصائر الدرجات آن را نقل کرده‌اند و برخی عالمان معاصر نیز آن را مطابق قرآن و روایات دیگر ندانسته و رد کرده‌اند.

عبدالله یوسف علی که یک اسماعیلی غرب‌گرا و اصالتاً هندی است نیز کتابی درباره امام حسین و شهادتش با عنوان امام حسین و شهادت ایشان دارد که حاصل سخنرانی‌های وی در لندن است. (Ali, Abdullah Yusuf, 1978) به همین ترتیب فرنک گیلی^۳ کتاب کربلای ابدی امام حسین و نزاع همیشگی، (Gelli, 2019) و کریستوفر کلوهمسی^۴ کشیش ایتالیایی کتاب فرشتگان تعجیل می‌کنند رؤیاهای کربلا (Clohessy, 2021) و حسن واریس مقاله «برخی جنبه‌های حادثه کربلا» را تألیف کرده‌اند. (Waris, 1976: 14-20)

1. puer senex

2. puer aeternus

3. Frank Gelli

4. Christopher Clohessy.

۴. منابع مردم شناختی و مطالعه مراسم و مناسک تشیع

دسته دیگر منابعی هستند که انواع مراسم مذهبی شیعیان درباره امام حسین و جریان کربلا به‌ویژه در ماه محرم را بررسی کرده‌اند که شامل صدها مقاله و کتاب می‌شود و البته در ضمن مباحث خود به امام حسین g و واقعه کربلا نیز پرداخته‌اند.

مطالعات مردم شناختی و فرهنگی شیعیان به‌ویژه عزاداری‌های آنان برای امام حسین g چه در شکل تعزیه و چه مراسم عزاداری علت شکل‌گیری بخش دیگری از آثار شده است که لاجرم در ضمن آنها سیره امام حسین علیه السلام مورد توجه قرار گرفته است. البته ادبیات تعزیه و نمایشنامه‌های برخاسته در فرهنگ تشیع درباره شهادت امام حسین خود حدیثی مفصل و برگی پر آثار از سوی خاورپژوهان است.

ازجمله منابعی که با انگیزه پژوهش درباره مراسم عزاداری به تحقیق درباره ابعاد شهادت امام حسین علیه السلام پرداخته است کتاب زنان کربلا: نمایش‌های آیینی و گفتمان‌های نمادین در تشیع معاصر (Aghaie, 2005) نوشته کامران اسکات آقایی است. این کتاب حاوی مقالاتی از نویسندگان مختلف درباره مسئله زن، عزاداری و کربلا است و به جز یک مقاله که با عنوان «زینب فاتح دمشق و فراسوی آن» (Aghaie, 2005: 161-183) است بیشتر مقالات درباره مسائل اجتماعی و معاصر عزاداری است.

اما بیشترین آثار در این زمینه مربوط به شیعه‌پژوه آمریکایی دیوید پینولت^۱ است. او کتابی با عنوان اسب کربلا: مطالعه در مورد عبادات مسلمانان جنوب آسیا؛ (Pinault, 2000) و کتابی دیگر با عنوان تشیع: اشعار آیینی و مشهور در یک جامعه مسلمان (Pinault, 1992) دارد و همچنین نویسنده مقالاتی است مانند «روز شیر: مراسم عزاداری و هویت شیعه در لداخ» (Pinault, 1999: 21-30)؛ «اجتماعات مردان مسلمان شیعه و بزرگداشت محرم در حیدرآباد هند» (Pinault, 1992: 38-62)؛ «زینب بنت علی علیه السلام و جایگاه زنان اهل بیت امامان نخستین

1. David Pinault.

در ادبیات عبادی شیعه» (Pinault, 1998: 69-98) و فصلی از کتاب میراث تشیع با عنوان «آیین‌های ریاضت‌های نفسی در روایات مسیحیت و تشیع» (Pinault, 2001: 375-88) است. او همچنین مقالات و سخنرانی‌های مختلف درباره مراسم عزاداری شیعیان در مناطق مختلف دارد که در صفحه فهرست آثار وی آمده است.^۱

در همین زمینه اثر دیگر مقاله «تصویر زینب در زندگی عبادی شیعی» (D'Souza, 1998: 31-53) از داینه دی سوزا^۲ است. این مقاله به بررسی ابعاد شخصیت حضرت زینب در نگاه عزاداران هند و دیگر شیعیان پرداخته است. نویسنده در ضمن بررسی زندگی حضرت زینب برخی وقایع روی داده از جمله سخنرانی‌های حضرت پس از واقعه کربلا را گزارش می‌کند. با همین رویکرد پیتر چلکوفسکی^۳ نیز آثار متعددی در این زمینه ارائه کرده است که از جمله آنها کتاب اجرای ماندگار تعزیه و سایر آیین‌های شیعه (Chelkowski, 2010) است که حاوی ۲۴ مقاله درباره تعزیه، عزاداری و دیگر مراسم مربوط به جریان کربلا است. غیراز آن چلکوفسکی مقالات «از ادبیات مقتل تا نمایش» (Chelkowski, 1986: 64-227) و همچنین «امام حسین در فرهنگی عمومی» (Chelkowski, 2003: 41-48)؛ «نقالی خوانی» (Leiden, 1989) و «از کربلا تا نیویورک: تعزیه در حرکت» (Chelkowski, 2005: 12-14) را تألیف کرده است.

ییتزاک نکاش^۴ از دانشگاه پرینستون نیز در مقاله «تلاشی برای یافتن ریشه‌های مراسم عاشورا» (Nakash, 1993: 161-181) به بررسی مراسم عاشورا در بین شیعیان پرداخته است. او می‌نویسد: سیره‌نگاری در تشیع شباهت زیادی به سیره‌نگاری یهودیان در قرون وسطی دارد. از این جهت که هر دو بر یک حرکت اشتباه در تاریخ تأکید دارند شیعیان بر حقانیت امامان و سپس علما و یهودیان بر حقانیت یهود پافشاری دارند و امید به آمدن منجی و برگرداندن

1. <https://www.scu.edu/media/college-of-arts-and-sciences/religious-studies/cvs/PinaultCV.pdf>.

2. Diane D'Souza.

3. Peter J. Peter J.

4. Yitzhak Nakash.

سیر حرکت به مسیر درست در هر دو گروه مشاهده می‌شود. (Nakash, 1993: 162)

او می‌نویسد: مراسم عاشورا سمبلی برای زنده نگه داشتن یاد امام حسین علیه السلام است. او عزاداری، تعزیه، زیارت عاشورا، زیارت اربعین، ساخت حسینیه، مقتل نویسی و مجالس گریه برای امام حسین و امور مشابه را مراسمی برای احیای عاشورا می‌داند و شعرخوانی را ابزاری حیاتی برای گزارش وقایع کربلا ذکر می‌کند (Nakash, 1993: 166) او می‌نویسد: پس از حمله محمود افغان به ایران و سقوط صفویه، مردم نیازمند راهی برای تسکین دردهای خود بودند و ادبیات و مراسم عاشورا در این زمان رونق و توسعه بیشتری یافت. (Nakash, 1993: 171) مقاله خانم فوشیا هارت^۱ با عنوان «نقالی از روی تصویر حادثه کربلا در زمان قاجار» (Hart, 2017) نیز این هنر را در عصر قاجار بررسی کرده است. همچنین مقاله «تأثیر شیعیان در جنوب لبنان نکاتی درباره تعزیه کربلا» (Mervin, 2010: 33-322) را می‌توان در این دسته طبقه‌بندی کرد.

۵. منابع مطالعات اندیشه سیاسی تشیع

دسته دیگر منابعی هستند که با رویکرد مطالعات سیاسی به بررسی دیدگاه‌های سیاسی یا حرکت‌های سیاسی معاصر شیعه پرداخته‌اند. برخی از این منابع با بررسی تحولات شیعه و به خصوص انقلاب اسلامی در ایران پایه آن را در تأثیرپذیری از قیام امام حسین دانسته‌اند و به این مناسبت مروری بر سیره امام حسین دارند. برای نمونه حمید دباشی در مقدمه کتاب تشیع؛ یک مذهب معترض (Dabashi, 2011) در حدود هفتاد صفحه به عنوان درآمد بحث خود درباره انقلابی بودن تشیع به تاریخ بعد از وفات پیامبر، حکومت امام علی تا جریان کربلا می‌پردازد که البته همراه با مسائل فرهنگی شیعیان و به خصوص اوایل دوران انقلاب و نیز خاطراتی از آن دوران است که تلاش دارد با نظریه‌های علوم اجتماعی ترکیب کند. (Dabashi, 2011: 57-90)

1. Fuchsia Hart.

پایان‌نامه کامران اسکات آقایی با عنوان «حسین و زینب الگوهایی برای جنبش‌های اجتماعی و سیاسی در ایران مدرن» (Aghaie, 1999) و همچنین مقالات متعددی چون مقاله گیل گوررو^۱ و همکاران وی با عنوان «محرم و پارادایم کربلا سکویی برای انقلاب در مبارزه خمینی با شاه» (Gil Guerrero, 2017: 29-42) تأثیر حرکت امام حسین علیه السلام در کربلا را بر اندیشه سیاسی شیعه و به‌ویژه حرکت‌های سیاسی در دوره معاصر بررسی کرده‌اند.

۶. مقالات دایرةالمعارف‌ها

بخشی از مطالعات خاورشناسان و شیعه‌پژوهان غربی درباره امام حسین علیه السلام در دایرةالمعارف‌های مختلف منتشر شده است. در دایرةالمعارف اسلام ویرایش اول مدخل حسین بن علی را هنری لمنس^۲ بر عهده داشت. (Lammens, 1927: 339) لمنس در این مقاله امام حسین را به امام حسن ترجیح داده و تمجید می‌کند و از امام حسن با الفاظ سرشار از کینه و نفرت یاد می‌کند. او درباره امام حسین می‌نویسد: او در سال‌های خلافت امام علی در گمنامی بود او با درآمدی به نسبت کمتر از برادرش حسن راه او را در اسراف و افراط در خوش‌گذرانی تبعیت نکرد. حسین پس از صلح امام حسن همراه برادرش به مدینه رفت. او با کنایه و کینه‌توزی درباره امام حسن می‌نویسد: رفتار حسین با بنی‌امیه، برخلاف برادر هوس‌بازش حسن، همراه با احترام بود. لمنس در ادامه توضیحی درباره مخالفت حسین با یزید و سرانجام او در کربلا ارائه می‌دهد و می‌نویسد: حسین پس از محاصره شدن در کربلا با یک‌دندگی تسلیم نشد و امیدوار بود که در سربازان دشمنان، انقلابی رخ دهد؛ اما چنین نشد. او می‌افزاید: حسین هیچ‌گونه تلاش قهرمانانه چنانکه شیعیان در کتب خود نقل می‌کنند، انجام نداد. لمنس در جهت تطهیر یزید می‌گوید: یزید پس از قتل امام حسین تأسف خورد. لمنس با قطعیت می‌گوید یزید نه چنین برخوردی را با حسین بن علی می‌خواست و نه دستور آن را داد. فرمان این بود که حسین را حفظ کنند و تنها از تحرکات مخاطره‌آمیز او مانع شوند. او درنهایت می‌نویسد: یزید با اهل بیت حسین با احترام برخورد کرد

1. Javier Gil Guerrero.

2. Henri Lammens.

و سخاوتمندانه نیازهای آنان را فراهم آورد و آنان را در محافظت افرادش به مدینه گسیل داشت.

(Lammens, 1927: 339)

در ویرایش دوم دایرةالمعارف اسلام لایدن، مدخل «حسین بن علی علیه السلام» را خانم لورا وچا والیری بر عهده داشت. این مقاله نسبت به مقاله لمنس رویکرد مثبتی دارد و منصفانه‌تر تألیف شده است و حجم آن از یک صفحه به هشت صفحه افزایش پیدا کرده است و با تقسیم مقاله به چند بخش جنبه‌های مختلف حیات امام حسین علیه السلام بررسی شده است. (Vaglieri, ۱۹۸۶: ۶۰۷-۶۱۵) والیری بحث را به چند محور تقسیم می‌کند: محور اول دوران کودکی و جوانی امام را بحث می‌کند و به روایت‌هایی می‌پردازد که بیانگر دوستی رسول خدا صلی الله علیه و آله در مورد ایشان است و برخلاف لمنس، هیچ تردید و تشکیکی در موثق بودن آن‌ها، به‌طور کل، روا نمی‌دارد. والیری با تکیه بر منابع اصلی، به موضوع قیامی که با ترک مکه مکرمه و حرکت امام به سوی عراق آغاز شد، می‌پردازد و از رویدادهای مهم و اصلی شب دهم محرم سخن می‌گوید. او به غارت جامه‌های امام و شمشیر و باروبنه و عبای ایشان از سوی سپاه عمرسعد اشاره کرده و در برابر دیدگاه‌ها و داوری‌های ولهاوزن و لمنس موضع انتقادی دارد. او معتقد است که لمنس با دلیر و شجاع خواندن یزید بن معاویه، درباره او سوگیرانه رفتار کرده و دیدگاه لمنس را سطحی ارزیابی می‌کند. (Vaglieri, 1986: 607-615)

در ویرایش سوم دایرةالمعارف اسلام، مدخل امام حسین را نجم حیدر بر عهده داشته است (نجم، حیدر، ۱۳۹۸). می‌توان گفت این مدخل در مقایسه با دو ویرایش پیشین دایرةالمعارف اسلام، توجه بهتری به منابع شیعی داشته است. نجم در این مقاله ابتدا به جایگاه امام حسین علیه السلام در بین اهل بیت مانند جریان مباحله و حدیث کسا اشاره می‌کند. باین حال نجم می‌نویسد: امام حسین با برادرش امام حسن علیه السلام درباره نحوه برخورد با معاویه اختلاف داشتند. نجم این نکته را در سیره امام حسین علیه السلام ذکر می‌کند که علی‌رغم پیشنهاد برخی یاران خود مبنی بر آغاز جنگ پیش از رسیدن قوای کمکی دشمن، امام آن را نپذیرفته و

آغازگر جنگ نشد. (نجم، حیدر، ۱۳۹۸: ۱۳۳)

اما اینکه نجم می‌گوید منابع شیعی زیارت آرامگاه حسین را بسان زیارت مکه دانسته‌اند، بدون اشاره به اجر و ثواب آن می‌تواند تلویحاً شبهه جایگزینی زیارت کربلا به جای زیارت مکه را در پی داشته باشد. (نجم، حیدر، ۱۳۹۸: ۱۳۷)

به هر حال بررسی این سه مدخل در سه ویرایش دایرةالمعارف، نشان می‌دهد شیعه‌پژوهی در غرب روندی مثبت داشته و از دیدگاه‌های سوگیرانه و متأثر از تعصبات دینی مسیحی و یهودی و حتی منابع اهل سنت فاصله گرفته است.

در دایرةالمعارف ایرانیکا نیز ویلفرد مادلونگ مدخل حسین بن علی علیه السلام زندگی و اهمیت او در تشیع (Madelung, 2004: 493-498) را تألیف کرده است. او در این مقاله تلاش دارد سیاست‌های امام حسین را در مقابل امام حسن c قرار دهد و می‌نویسد: درحالی که حسن در درجه اول به دنبال تصاحب میراث پدربزرگش بود و به برخی از سیاست‌های پدرش انتقاد می‌کرد، حسین الگوی زندگی خود را از علی علیه السلام گرفت. همچنین می‌نویسد: حسین در ابتدا با تسلیم حسن به معاویه و با قرارداد صلح که خلافت معاویه را به رسمیت می‌شناخت، مخالف بود؛ اما به فشار برادرش آن را پذیرفت. او در ادامه به رویدادهای منجر به شهادت ایشان پرداخته است. (Madelung, 2004: 493-498)

۷. منابع مربوط به ادبیات اسلامی

دسته دیگری از منابع، امام حسین را در ادبیات و شعر جستجو کرده‌اند. بی‌تردید انعکاس واقعه کربلا در شعر و ادبیات اسلامی حجم وسیعی از آثار را به خود اختصاص داده است. از سوی دیگر برخی خاورشناسان به بررسی ادبیات شعر درباره امام حسین علیه السلام پرداخته‌اند. این منابع به جستجوی امام حسین علیه السلام در کتب ادبی و شعر پرداخته و به تحلیل و توصیف آنها پرداخته‌اند. آنه ماری شimmel در مقاله «کربلا و امام حسین در ادبیات» (Schimmel, 1986: 29-39) این موضوع را دنبال کرده است.

ویلیام چیتیک در مقاله‌ای با عنوان «امام حسین در آثار مولوی رومی» (Chittick, 1986: 3-12) که در کنفرانس امام حسین در سال ۱۹۸۴ در لندن ارائه شده، تصویر امام حسین (ع) در آثار مولوی به‌ویژه مثنوی را به تصویر کشیده است. او با اشاره به اشعار مولوی درباره امام حسین (ع) می‌نویسد: مولوی در بیش از پنجاه‌هزار ابیات خود تنها در بیست مورد به امام حسین اشاره دارد؛ اما همین موارد کافی است تا نگاه مولوی به امام حسین استخراج شود. (Chittick, 1986: 3). او ترجمه ابیات زیادی را در مقاله خود ذکر کرده و به بحث درباره آنها می‌پردازد.

۸. منابع مرتبط با دیگر افراد اهل بیت (ع)

گروه دیگر از منابع غربیان درباره امام حسین (ع)، منابعی هستند که به یکی از افراد مرتبط با امام حسین (ع) مانند فاطمه زهرا یا زینب کبرا پرداخته‌اند و به مناسبت درباره امام حسین (ع) نیز بحث کرده‌اند برای نمونه کریستوفر کلوهمی، کشیش ایتالیایی، در دو کتاب خود یعنی فاطمه دختر پیامبر (Clohessy, 2009) و کتاب نیمه قلبم روایت‌های زینب دختر علی (Clohessy, 2018)، به تاریخ کربلا نیز اشاره کرده است. او در کتاب نیمه قلبم روایت‌های زینب دختر علی به واقعه کربلا می‌پردازد او پس از معرفی زینب در این کتاب به معرفی فرزندان او و نیز فرزندان امام حسین می‌پردازد و گزارشی از زندگی ایشان را ارائه می‌دهد و می‌نویسد: «از آنجاکه واقعه کربلا نه فقط به لحاظ تاریخی، بلکه به لحاظ ارزش‌های دینی برای شیعیان از مهم‌ترین حوادث به شمار می‌آید و زینب در این واقعه نقش مهمی دارد، جایگاه زینب در اندیشه شیعه روشن می‌شود. کلوهمی معتقد است این اثر تلاشی است برای معرفی شخصیت، الهیات و معنویت زینب دختر علی. او در این مطالعه صرفاً بر آثار شیعیان تکیه نکرده؛ بلکه به آثار اهل سنت نیز ارجاع می‌دهد و بر گزارش روایت‌های تاریخی نیز اکتفا نکرده؛ بلکه تفاوت‌های مهم بین آنها را بیان می‌کند و آنها را تحلیل و به بحث و بررسی می‌پردازد» (Clohessy, 2018).

۹. منابع مربوط به شهرها و زیارتگاه‌های مرتبط با امام حسین علیه السلام

دسته دیگر منابعی هستند که به بررسی جغرافیای مربوط به اماکن عراق پرداخته‌اند و به مناسبت به شهر کربلا و یا مکان‌هایی که با امام حسین علیه السلام ارتباطی داشته، پرداخته و با همین هدف درباره خود امام نیز مطالبی ارائه کرده‌اند. در دایرةالمعارف اسلام ویرایش دوم، مدخل کربلا بیشتر به تاریخ شهر کربلا پرداخته و البته کمترین اشاره را به واقعه کربلا دارد (Hontgmann, 1971: 637-639)؛ اما برخی از مقالات شیعه‌پژوه اسرائیلی، خالد سینداوی، با محوریت امام حسین علیه السلام را می‌توان دارای درون‌مایه جغرافیایی و مکان‌شناختی دانست. این مقالات عبارت‌اند از «زیارت مزار امام حسین در اشعار شیعه» (Sindawi, 2006: 230-258)؛ «سرزمین مقدس: اهمیت زمین کربلا در بین تشیع» (Sindawi, 2003: 73-84)؛ مقاله «حرمت کربلا در اندیشه شیعه» (Sindawi, 2012: 21-40) و همچنین مقاله «شریعه فرات و اهمیت آن در بین شیعیان امامی» (Sindawi, 2004: 249-269) او در این مقاله به اهمیت غسل در فرات قبل از زیارت مرقد امام حسین می‌پردازد و ابتدا با تأکید بر اهمیت آب در ادیان دیگر از جمله مسیحیت و حتی ادیان غیرتوحیدی آغاز می‌شود. غسل تعمید در بین مسیحیان و شستشو در رود گنگ از سوی متدینان به آیین هندو، از جمله مطالبی است که سینداوی با اشاره به آن قصد دارد تقدس رود فرات را به نوعی به یک شباهت تشیع با ادیان دیگر و یا اقتباس از آنها تفسیر کند. سپس درباره نام فرات و معنی آن و اینکه در قرآن نیز به کار رفته، اشاره دارد. او با اشاره به تقدس سرزمین کربلا برای شیعیان و اهمیت زیارت، اشاره‌ای به آن واقعه دارد و می‌نویسد: «امام حسین در محاصره سپاه دشمن از دستیابی به آب فرات منع شد؛ درحالی‌که او برای نوشیدن از آن التماس^۱ کرد» (Sindawi, 2004: 256) این سخن تا حدی با کرامت امام حسین علیه السلام منافات دارد؛ زیرا اگرچه در منابع تاریخی درباره طلب آب از سوی امام حسین برای فرزندش سخن رفته است، اما گزارش این عمل با این واژه «گدایی یا التماس» که سینداوی نقل می‌کند با عزت نفس ایشان که از اصول حرکت امام

1. Although he begged his enemies to enable him to drink.

حسین علیه السلام بود، سازگار نیست. او همچنین اسناد روایات مربوط به رود فرات را سخت مورد تردید قرار می‌دهد. (Sindawi, 2004: 269). همچنین خالد سینداوی مقاله «تقدس کربلا در اندیشه تشیع» (Sindawi, 2012: 21-40) و نجم حیدر مقاله «مسجد و زیارت ترسیم هویت شیعه در قرن دوم» (Haider, 2009: 74-151) موریکاوا توموکو^۱ مقاله «زیارت عتبات عراق در عصر قاجار» (Morikawa, 2012: 41-59) و ربرت سالیبا^۲ مقاله «مکان‌های عبادی از مکه تا کربلا» (Saliba, 2015: 97-177) را در این باره تألیف کرده‌اند.

۱۰. امام حسین در سفرنامه‌ها

سفرنامه‌های مستشرقان به عراق و عتبات نیز بخشی از مطالعات آنان درباره امام حسین علیه السلام است. این منابع که حجم وسیعی از کتاب‌ها و مقالات هستند، خود موضوع مستقلی است که شایسته تحقیق و پژوهش است و چه بسا داده‌های تاریخی مفیدی از میان گزارش‌های آنها به دست آید و درک آنها از نگاه شیعیان، نحوه زیارت و جزئیات حرم‌ها و مناسک شیعیان حاصل گردد.

جیمز موریه،^۳ مستشرق انگلیسی، در سفرنامه خود می‌نویسد: «حسین علیه السلام دومین فرزند علی علیه السلام و برادر حسن علیه السلام بود که خلافت یزید را شرعی نشناخت و با او بیعت نکرد و ناگزیر مدینه را رها کرده به مکه رفت. مردمان کوفه که بیشترشان هواخواه خاندان علی علیه السلام بودند با شنیدن خبر آمدن حسین علیه السلام به مکه از او خواستند که به کوفه بیاید و او را همگی خلیفه شرعی و یزید را غاصب خلافت خواندند. یزید با شنیدن این خبر یکی از سرداران خود به نام عبیدالله را با سپاه‌یانی به نبرد حسین علیه السلام فرستاد. سردار راهی کوفه شد و در دشت کربلا با حسین علیه السلام که تنها ۷۲ تن از خاندان و یارانش را به همراه داشت، روبه‌رو گشت. در سال ۶۱ هجری حسین علیه السلام و همه یارانش شهید شدند». (موریه، ۱۳۸۶: ۲: ۲۱۵)

1. Morikawa, Tomoko.

2. Robert Saliba.

3. James Justinian Morier.

آدام الثاریوس نیز در کتاب خود در تشریح واقعه کربلا می نویسد: «ابتدا آب را به روی ایشان بستند و سپس با هفتاد تیر مجروحشان کردند و سرانجام شمر بن ذی الجوشن ایشان را به شهادت رساند؛ اما چرا این مراسم ده روز به طول می انجامد؟ می گویند زمانی که امام حسین علیه السلام می خواست از مدینه به کوفه مسافرت کنند، دشمن، ایشان را ده روز تمام تعقیب کرد و تا لحظه شهادت دنبالشان بوده است». (الثاریوس، ۱۳۶۳: ۱۰۹-۱۱۰)

هانری رنه در «سفرنامه از خراسان تا بختیاری آلمانی» در توصیف عزاداری ایرانیان می نویسد: «در ماه محرم به یادگار شهادت امام حسین و بستگان او مجالس عزاداری زیادی فراهم می شود، مخصوصاً در ده روز اول محرم در غالب خانه ها روضه خوانی می کنند، به خصوص در روزهای نهم و دهم که آنها را تاسوعا و عاشورا می گویند. صحنه های بسیار حزن انگیز و جالب توجهی فراهم می نمایند. در تمام ایام ماه محرم به خصوص در ده روز اول تمام مردم از زن و مرد و حتی کودکان لباس سیاه ماتم می پوشند و بعضی از آنها پیراهن سیاه بلندی بر تن می کنند و مجالس متعدد روضه و تعزیه در منازل اشخاص متعین و ثروتمند تشکیل می شود. در بالای سر در این خانه ها پرچم سیاهی زده می شود و هرکس اعم از غنی یا فقیر می تواند آزادانه در این مجالس وارد شود و بیانات روضه خوان را استماع نماید و قهوه و چای و شربت بنوشد». (رنه د، ۱۳۳۵: ۱۹۰)

جمع بندی

با اینکه علاقه مندی مستشرقان به شیعه شناسی بسیار متأخر و با گستره کمتری بوده است؛ بااین حال حجم قابل توجهی از منابع در همین سال ها به این امر پرداخته اند و برخی از این آثار به امام حسین علیه السلام اختصاص داده شده است. آنچه در این مقاله به آنها اشاره شد، تنها نمونه ای از این دسته بندی ها بود و به نظر می آید سزاوار است هرکدام از دسته های فوق الذکر یک به یک ملاحظه شوند و مورد مطالعه و بررسی قرار گیرند؛ آثار مثبت و مفید به زبان های فارسی و عربی منعکس شده و آثاری که شبهات و ابهاماتی را مطرح کرده اند،

مورد نقد و بررسی قرار گیرند. در بررسی این آثار برخی شبهات نیز مطرح شده است که نیازمند بررسی است. ازجمله آنها می‌توان به اختلاف نظر و سیره بین امام حسن و امام حسین علیه السلام درباره جنگ و صلح و با القای تفاوت در سیره پیامبر صلی الله علیه و آله و علی علیه السلام، الگو قرار دادن پیامبر صلی الله علیه و آله توسط امام حسن و الگو قرار دادن علی علیه السلام توسط امام حسین علیه السلام را ذکر کرد. در برخی از این آثار تأثیر افسانه‌های اسطوره‌ای بر گزارش‌ها درباره تولد و زندگی امام حسین علیه السلام قابل ملاحظه است؛ همچنین برخی از این آثار مدعی شده‌اند که شیعیان تلاش دارند بین امام حسین علیه السلام و عیسی مسیح علیه السلام شبیه‌سازی کرده و حسین را همانند عیسی در مسیحیت معرفی کنند که برای جبران یا کاستن از مکافات آنان دچار زجر و مشکلات شد. برخی منابع نیز شکل‌گیری برخی مفاهیم و مناسک مرتبط با امام حسین علیه السلام را برگرفته از ادیان دیگر، مانند هندو و یهود دانسته‌اند که بی‌تردید نیازمند نقد و بررسی است. فهم نادرست از کرامات امامان و فرق آن با معجزه پیامبران و عدم تمییز بین گزارش‌ها و روایت‌های صحیح و معتبر در این حوزه با روایات غیرمعتبر ازجمله منشأهای ایجاد شبهه در بین آثار مستشرقان است. در پایان باید تأکید کرد منابعی که در این مقاله به آنها اشاره شد، تنها گوشه‌ای از آثاری بودند که درباره امام حسین علیه السلام و ابعاد حرکت کربلا و آثار آن عنوان شدند و استقصای کامل آنها و نقد و بررسی آنها نیازمند طرحی جامع است که بتواند ضمن بررسی آنها منابع مثبت را به زبان‌های عربی و فارسی انعکاس داده و به نقد و بررسی رویکردهای منفی بپردازد.

منابع

۱. امیرمزی، محمدعلی. (۱۳۹۶). راهنمای ربانی در تشیع نخستین، تهران: نشر نامک.
۲. جیمز، موریه. (۱۳۸۶). سفرنامه جیمز موریه، ترجمه ابوالقاسم سری، انتشارات توس، تهران.
۳. علیشاهی، علی. (۱۳۹۸). «امام حسین و عاشورا پژوهی مستشرقین فرانسوی»، نشریه پژوهش‌نامه معارف حسینی، شماره ۱۶.
۴. حاجی ابوالحسنی، عبدالحسین؛ محمد نوری. (۱۳۷۹). «نگاهی به عاشورا پژوهی در غرب»، کتاب‌های اسلامی، شماره ۳.
۵. رنه د. هانری. (۱۳۳۵). سفرنامه از خراسان تا بختیاری، مترجم محمدعلی فره‌وشی، تهران: امیرکبیر.
۶. ۵۷. حسینی، غلام. (۱۳۸۸). «احیای عاشورا پژوهی در غرب»، فصلنامه تاریخ اسلام، سال دهم، شماره ۳۷.
۷. ناجی عبدالجبار. (۲۰۱۱). التشیع والاستشراق، بغداد: منشورات الجمل.
۸. نجم، حیدر. (۱۳۹۸). «حسین بن علی بن ابیطالب»، مترجم مرتضی ستایی، تاریخ نو، شماره ۲۸.
۹. هالم، هاینس. (۱۳۸۴). تشیع. ترجمه محمدتقی اکبری، قم: نشر ادیان.
۱۰. الثاریوس، آدام. (۱۳۶۳). سفرنامه آدام الثاریوس، ترجمه احمد بهپور، تهران: سازمان انتشاراتی و فرهنگی ابتکار.

11. Aghaie, Kamran Scotc. (2005). The Women of Karbala: Ritual Performance and Symbolic Discourses in Modern Shi'ism. Ed. University of Texas Press.
12. Aghaie, K. (1999). Husayn and Zaynab: Models for Social and Political Movements in Modern Iran, Thesis.

13. Ahmad El-Mouallem, Dima. (2020). "For the Sake of the Infant Imām: the Development of the Errant Angel Traditions", *Shii Studies Review* 4: 108–134.
14. Ali, Abdullah Yusuf. (1978). *Imam Husain and His Martyrdom*, Lahour: al-Biruni.
15. Armstrong, Karen. (2002). *Islam: A Short History*. New York: Modern Library, revised ed.
16. Bishara, Ebeid. (2018). "Review of the book: Clohessy Christopher Paul, Half of my Heart. The Narratives of Zaynab, Daughter of 'Alī", in *Islamochristiana* 44.
17. Chelkowski, Peter J. (2005). "From Karbala to New York City: Ta'ziyeh on the Move". *TDR: The Drama Review*. Volume 49, Number 4 (T188): 12–14.
18. Chelkowski, Peter J. (2010). *Eternal Performance: Ta'ziyeh and Other Shiite Rituals*, London: Seagull.
19. Chelkowski, Peter J. (2010). *Eternal Performance: Ta'ziyeh and Other Shiite Rituals*, London: Seagull.
20. Chelkowski, Peter J. (1986). "From Maqātil Literature to Drama", *Alserāʾ* 12: 227–64.
21. Chelkowski, Peter. (2003). *Hossein in Popular Culture*. *Iranica Selecta: Studies in Honour of Professor Wojciech Skalmowski*. (2003). Ed. Alois Van Tongerloo. *Silk Road Studies: Brepols*. 41–48.
22. Chelkowski, Peter. (2003). *Hossein in Popular Culture*. *Iranica Selecta: Studies in Honour of Professor Wojciech Skalmowski*. Ed. Alois Van Tongerloo. *Silk Road Studies: Brepols*. 41–48.
23. Chelkowski, Peter. (1989). "Narrative Painting and Painting Recitation in Qajar Iran". *Muqarnas*, Vol. 6: 98–111.
24. Chittick, William C. (1986). "Rūmī's View of the Imam Ḥusayn". *Alserāʾ* 12: 3–12.
25. Clohessy, Christopher. (2021). *Angels Hastening: The Karbalā' Dreams* (Islamic

- History and Thought), Italy: Gorgias Press.
26. Clohessy Christopher Paul. (2018). *Half of my Heart the Narratives of Zaynab , Daughter of ‘Alī*, Gorgias Press, New Jersey.
27. Clohessy, Christopher Paul. (2009). *Fatima, Daughter of Muhammad*, New Jersey: Gorgias Press, Piscataway.
28. Crow, Karim Douglas. (2008). and Imām Ḥusayn b. ‘Alī. “The Death of Al-Ḥusayn B. ‘alī and Early Shī‘ī Views of the Imamate”. *Shī‘ism*. Vol. I: Origins and Evolution. Ed. Paul Luft and Colin Turner. Critical Concepts in Islamic Studies: Routledge. 52–91.
29. Dabashi, Hamid. (2011). *Shī‘ism: A Religion of Protest*. Cambridge: MA: Belknap Press.
30. Donaldson, Dwight M. (1933). *The Shī‘ite Religion: A History of Islam in Persia and Irak*. London: Luzac.
31. D’Souza, Diane. (1998). “The Figure of Zaynab in Shī‘ī Devotional Life”, *Bulletin of the Henry Martyn Institute of Islamic Studies* 17.1: 31–53.
32. El-Mouallem Dima A. (2020). “The Miraculous Infant Imām: Nativity and Childhood of al-Ḥusayn b”. ‘Alī, *Narrative Culture*: Vol. 7: Iss. 1. pp. 1–23.
33. Gelli, Frank. (2019). *Forever Karbala Imam Husayn and the Enduring Conflict*, independently published.
34. Gil Guerrero, Javier, et al. (2017). “A Stage for the Revolution: Muharram and the Paradigm of Karbala in the Context of Khomeini’s Struggle with the Shah”. *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies* 40.2: 29–42.
35. Haider, Najam. (2014). *Shī‘Islam: An Introduction*, Cambridge: Cambridge University Press.
36. Haider, Najam. (2009). “Prayer, Mosque, and Pilgrimage: Mapping Shī‘ī Sectarian Identity in 2nd/8th Century Kūfa”. *Islamic Law and Society* 16.2: 151–74.

37. Hart, Fuchsia. (2017). "Pictorial Narration of the Battle of Karbala in Qajar Iran: A Combined Art Historical and Anthropological Approach". *Iran Namag* 1.4: IV-XXII.
38. Hodgson, Marshall G.S. (1974). *The Venture of Islam*, 3 Vols. Chicago: IL: University of Chicago Press.
39. Holt, P.M., et al., eds. (1970). *Cambridge History of Islam*, 2 Vols. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
40. Hontgmann, E. "Karbala". (1971). In *Encyclopida of Islam* (second Edition) Vol. 4, Leiden, Brill. Pp. 637-639.
41. Howard, I. K. A. (1979). "Al-Husayn – the Truest Demonstration of Faith". *Alserā* 5.3-4: 19-29.
42. Howard, I. K. A. (1977). (trans.) "The (story) of events after the killing of al-Husayn b. Ali b. Abi Talib, (by Ibn Babuya al-saduq)", *Alseraat*, 3 iv: 25-29.
43. Howard, I. K. A. (Trans.). (No date). *The Revolution of Imam al-Husayn*, UK: Muhammadi Trust of Great Britain and Northern Ireland.
44. Howard, I. K. A. (1991). "Ashura Lectures 1990", *Al-serat*, No 16.
45. Howard, I. K. A. (1975). "Events and Circumstances Surrounding the Martyrdom of Al-Husain B.Ali". *Alserāt: Selected Articles 1975-83*. Muhammadi Trust. 58-68.
46. Howard, I. K. A. (1986). "Husayn the Martyr: A Commentary on the Accounts of the Martyrdom in Arabic Sources". *Alserā* 12: 124-42.
47. Howard, I. K. A. Mufid's account of the tragedy of Karbala. by: Ibn Babuya al-saduq, Translator: I. K. A. Howard.
48. Howard, I. K. A. (1386). *Shaykh al-Mufāḍ, Kitāb al-ʿIrshād: the Book of Guidance into the lives of the Twelve Imams*, Qom: Ansariyan.
49. Howard, I. K. A. (1975). "The Developing View of the Fast of 'ashura' in Early Imami-Shi'i Juridical Teaching". *Alseraat* 1.2: 30-32.

50. Howard, I. K. A. (1986). *The Rising of Al-Husayn Its Impact on the Consciousness of Muslim Society*, UK: Muhammadi Trust of Great Britain and Northern Ireland.
51. Howard, I. K. A. (1978). "The Tawwabin (the Repenters)", *Alserā* 4.1. 31-40.
52. Howard, Ian Keith Anderson. (2014). *Arabic Accounts of al-Husayn's Martyrdom*, CreateSpace Independent Publishing Platform.
53. Hylén, Torsten. (2016). "The hand of God is over their hands" (Q. 48:10): on the notion of covenant in al-Ṭabarī's account of Karbalā'. *Journal of Qur'anic Studies* 18:2: 58-88
54. Hylén, Torsten. (2016). "The hand of God is over their hands" (Q. 48:10): on the notion of covenant in al-Ṭabarī's account of Karbalā'. *Journal of Qur'anic Studies* 18:2: 58-88
55. Hylén, Torsten. (2007). *Husayn, the Mediator: A Structural Analysis of the Karbalā' Drama according to Abī Ja'far Muḥammad b. Jarā al-Ṭabarī (d. 310/923)*. PhD diss., Uppsala Universitet.
56. Lammens, Henri. (1927). "Husain", *Encyclopedia of Islam (Old edition) Volume 2*. M. Th. Houtsma, A. J. Wensinck, T. W. Arnold (eds.), Lieden, Brill.
57. Luī Ibn-Yahyā Abū-Mihnaf; Ferdinand Wüstenfeld (Trans.). (1883). *Der Tod des Husein ben 'Ali und die Rache*, Gottingen Germany, 1883. *Der Tod des Husein ben Ali und die Rache*", AGGW, SIV-VI.
58. Madelung, Wilferd. (2004). "Hosayn b. 'ali I. Life and Significance in Shi'ism", in *Encyclopædia Iranica*, Vol. Xii, Fasc. 5. Pp. 493-498.
59. Mervin, Sabrina. (2010). "Shiite Theatre in South Lebanon: Some Notes on the Karbala Drama and the Sabaya". *Eternal Performance: Ta'ziyeh and Other Shiite Rituals*. Ed. Peter J. Chelkowski. Seagull. 322-33.
60. Momen, Moojan. (1985). *An Introduction to Shi'ism: The History and Doctrines*

of Twelver Shi'ism. New Haven, CT: Yale University Press.

61. Morikawa, Tomoko. (2012). "Pilgrimages to the Iraqi 'atabat from Qajar Era Iran". *Saints and Their Pilgrims in Iran and Neighbouring Countries*. Ed. Pedram Khosronejad. *Anthropology of Persianate Societies*: Sean Kingston. 41-59.

62. Nakash, Yitzhak. (1993). "An Attempt to Trace the Origin of the Rituals of 'Āshūrā'", *Die Welt des Islams*, New Series, Vol. 33, Issue 2 (Nov., 1993): 161-181

63. Pelly, Lewis. (1879). *The miracle play of Hasan and Husain Collected from Oral Tradition*. Vol I & Vol II, Revised With Explanatory Notes by Arthur N. Wollaston, London, Wm. H. Allen And Co.

64. Pierce, Matthew. (2016). *Twelve Infallible Men, the Imams and the Making of Shi'ism*, Harvard University Press.

65. Pinault, David. (2000). *Horse of Karbala: Studies in South Asian Muslim Devotion-alism*. Martin's Press.

66. Pinault, David. (2001). "Self- Mortification Rituals in the Shi'i and Christian Traditions". In *The Shiite Heritage: Essays in Classical and Modern Traditions* (ed. Lynda Clarke; New York: Global Publications / Binghamton University, 375-88.

67. Pinault, David. (1992). "Shi'a Muslim Men's Associations and the Celebration of Muharram in Hyderabad, India". *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies* 16: 38-62.

68. Pinault, David. (1999). "The Day of the Lion: Lamentation Rituals and Shia Identity in Ladakh". *Ladakh Studies* 12: 21-30.

69. Pinault, David. (1992). *The Shiites: Ritual and Popular Piety in a Muslim Community*. New York: St. Martin's Press.

70. Pinault, David. (1998). "Zaynab bint 'Ali and the Place of the Women of the Households of the First Imams in Shiite Devotional Literature", In *Women in the Medieval*

Islamic World (ed. Gavin Hambly; New York: St. Martin's Press. 69-98.

71. Saliba, Robert. (2015). "Sites of Worship: From Makkah to Karbala; Reconciling Pilgrimage, Speculation and Infrastructure". *Urban Design in the Arab World: Reconceptualizing Boundaries*. Ed. Robert Saliba. Ashgate. 177-97.
72. Schimmel, Annemarie. (1986). "Karbala and Husayn in Literature". *Alserat*, 12: 29-39.
73. Shi'a Muslim Men's Associations and the Celebration of Muharram in Hyderabad, India", *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies* 16 (1992) 38-62.
74. Sindawi, Khalid A. (2002-2003). "The Image of Ḥusayn Ibn 'Alī In Maqātil Literature", *Quaderni Di Studi Arabi*, Vol. 20/21: 79-104
75. Sindawi, Khalid Ahmad. (2002). "The Place of Angels in the Maqātil Literature". *Islamic Culture: an English Quarterly* 76.3: 45-62.
76. Sindawi, Khalid. (2004). "Al-Ḥusain Ibn 'alī and Yāhyā Ibn Zakariyyā in the Shī'ite Sources: A Comparative Study". *Islamic Culture: an English Quarterly* 78.3: 37-53.
77. Sindawi, Khalid. (2012). and Imām Ḥusayn b. 'Alī. "The Sanctity of Karbala in Shi'ite Thought". *Saints and Their Pilgrims in Iran and Neighbouring Countries*. Ed. Pedram Khosronejad. *Anthropology of Persianate Societies*: Sean Kingston: 21-40.
78. Sindawi, Khalid. (2003). "Holy Earth: The Importance of the Land of Karbala for the Shī'ah". *Islamic Culture: an English Quarterly* 77.3: 73-84.
79. Sindawi, Khalid. (2007). "Jesus and Ḥusayn Ibn 'Alī Ibn 'Abū Ṭālib: A Comparative Study." *Ancient Near Eastern Studies* 44: 50-65.
80. Sindawi, Khalid. (2004). "The Cult of the Euphrates and Its Significance among the Imāmī Shī'a", *Der Islam* 81.2: 249-69.
81. Sindawi, Khalid. (2006). "The Donkey of the Prophet in Shī'ite Tradition". *Al-Masāq* 18.1: 87-98.

82. Sindawi, Khalid. (2002). "The Dreams of Ḥusayn Ibn 'alī and His Family in Shī'ite Maqātil Literature". *Ancient Near Eastern Studies* 39: 182–200.
83. Sindawi, Khalid. (2003). "The Head of Ḥusayn Ibn 'alī: From Decapitation to Burial, Its Various Places of Burial, and the Miracles That It Performed". *Ancient Near Eastern Studies* 40: 245–258.
84. Sindawi, Khalid. (2003). "The Image of Ḥusayn Ibn 'alī in Maqātil Literature". *Quaderni di Studi Arabi* 20–21.2002–2003: 79–104.
85. Sindawi, Khalid. (2007). "The Role of the Lion in Miracles Associated with Shī'ite Imāms". *Der Islam* 84.2: 356–90.
86. Sindawi, Khalid. (2012). "The Sanctity of Karbala in Shiite Thought". *Saints and Their Pilgrims in Iran and Neighbouring Countries*. Ed. Pedram Khosronejad. *Anthropology of Persianate Societies*: Sean Kingston. 21–40.
87. Sindawi, Khalid. (2006). "Visit to the Tomb of al-Ḥusayn b. 'Alī in Shiite Poetry: First to Fifth Centuries AH (8th–11th Centuries CE)". *Journal of Arabic Literature* 37, no. 2: 230–258.
88. Taylor, William Cooke. (1851). *The History of Mohammadanism and Its Sects*, London: Savill and Edwards Printers.
89. Vaglieri, Veccia, Laura. (1976). "Al-Ḥusayn B. Ali b. Abi Talib", *Encyclopedia of Islam*: 607 – 615.
90. Waris. S. M. Hasan, "Some of the Aspects of the Event of Karbala". *Alseraat* 2.4: 14–20.

Typology of English Orientalist works about Imam Hossein

Murteza Maddahi¹

Abstract

Islamic studies have been one of the favorite subjects of many orientalists in the last century. Although Shia studies have been given their special attention only in the last half century, a significant amount of sources have been formed about various aspects of Shia, including Shia imams. One of the favorite subjects of orientalists is the biography and events related to the life of Imam Hussain.

The study and investigation of this issue shows that Imam Hussain, along with Imam Ali and Imam Hassan, are among the imams who have been noticed more than other infallible imams.

This article, while reviewing and classifying these sources, has introduced them briefly and tries to answer the question of which sources can be used to search for Western thoughts about Imam Hussain and what approaches can be recognized.

This article has categorized the works of Westerners into ten sections and mentioned the most important sources from each for example and pointed to their general approach.

Keywords: Orientalists, Imam Hussain's biography, Imam Hussain in the eyes of Westerners, Shia studies in the West.

1. Assistant Professor of the Department of Shia Studies at the University of Religions and Religions.